

ביקורת

עזיבת המרחב השותת: הנס כהן, מדוֹלֵאוּמיוֹת לַאיִמְפְּרִיאַלִיזְם גְּלוּבְּלִי

אבירם צורף

Adi Gordon, *Toward Nationalism's End: An Intellectual Biography of Hans Kohn*, Brandeis University Press, Brandeis
2017, xii + 328 p

ב־2 בספטמבר 1929, עם שוך ההתנגשויות האלימות בין ערבים ויהודים, כתב הנס כהן¹, פקיד בקרן היסוד ופעיל באגודת 'ברית שלום', לנגיד האוניברסיטה העברית, יהודה לייב מאגנס:

חוששני שהתנועה הציונית שוב תלך בדרך השגויה [...] אני חושש שחברינו אינם מבינים את המצב האמתי: מולנו עומדת 'מהפכה לאומית' של אומה נדכאת. ההמון הערבי לוחם למען האומה או למען הרעיון והאידיאל הלאומיים, ממש כמו עמנו או השין פיין בשעתם. וכעת נותרו רק שתי דרכים: או לדכא את הערבים ולהכניעם על ידי גילוי מתמשך של כוח צבאי חזק, של מיליטריזם אימפריאלי או קולוניאלי מהסוג הגרוע ביותר – או שעל הציונות לגלות סוף סוף את פניה האמתיות, שאין להן דבר וחצי דבר עם מדינה, רוב, או כוח פוליטי (עמ' 146-147).

ההתנגשויות האלימות בתרפ"ט היו קו פרשת מים ביחסי היישוב היהודי בפלסטין-ארץ-ישראל המנדטורית וחברי ברית שלום, במיוחד אלה מהם שסירבו לראות באירועים התפרצות אלימה חסרת פשר נגד יהודים והצביעו על אחריותה של התנועה הציונית להתפרצות האלימה.² כך למשל זיהה שמואל הוגו ברגמן ברגע האלים הזה בסיס לתמורה רחבה בדרכי

1 כך חתם כהן על מאמריו בעברית.

2 Shalom Ratzabi, *Between Zionism and Judaism: The Radical Circle in Brith Shalom 1925-1933*, Leiden 2001, pp. 137-154. (להלן: רצבי, בין ציונות ליהדות).

התנהלותה הפוליטית של התנועה הציונית.³ ר' בנימין, חבר אגודה נוסף, יצא בחריפות נגד האוריינטציה הבריטית של חיים וייצמן, שהתנה כל משא ומתן עם הערבים בכך ש'יכירו בזכותנו אנו ויסתלקו מאלימות' – בהתעלמו מהעובדה שהתנהלותה הפוליטית של התנועה הציונית היא שהופכת את האלימות לדרך הפעולה היחידה שמכריחה את התנועה הציונית להתייחס לקיומם של הערבים.⁴ דברים אלה הוא כתב בביטאונה של האגודה, שיצא לאור באיחור של שמונה חודשים בשל הצנזורה שהוטלה ביישוב על פרסום דברי ביקורת על ההנהגה הציונית בשעה שהיישוב 'נאבק על חייו', כפי שצייר זאת ברל כצנלסון.⁵

האירועים האלימים היו נקודת מפנה ביחסו של כהן אל התנועה הציונית, ודבריו במכתב למאגנס ממחישים את האופן שבו תפיסותיו על משמעותה של הציונות כתנועה לאומית יהודית עמדו מול שוקת שבורה נוכח צורות התגבשותה בפלסטיין-ארץ ישראל והישענותה על הכוח הקולוניאלי הבריטי. כהן הצביע על המצב שהשתקף בהתנגשויות האלימות, שאותן זיהה כמרד אנטי-קולוניאלי. לפני התנועה הציונית עמדו לשיטתו שתי אפשרויות בלבד: קולוניאליזם, שהוא למעשה השאיפה להשגת רוב כבסיס ליצירתה של מדינת לאום, או לחלופין מה שסימן כ'פניה האמיתית' של הציונות, תנועה לאומית שדוחה את השאיפות הללו. הצגה זו של הדברים הביאה לידי ביטוי את הדיונים שערך כהן בשאלת מושג הלאומיות מראשית התגבשות מחשבתו הפוליטית. במהלך השנים הללו הוא עמל על גיבושה של הבחנה אנליטית בין לאומיות 'אמיתית', שדבר אין לה עם דיכוי קולוניאלי, ובין המימוש הפוליטי הדכאני שלה במסגרת מדינת לאום.

האירועים של קיץ 1929 הבהירו לכהן כי פניה של הציונות אינן אלה שתפס כ'אמיתיות' אלא כאלה שבהן ראה את המימוש הכוזב של רעיון הלאומיות: השאיפה למדינת לאום שהשימוש בכוח קולוניאלי היה מהותי לה. זמן לא רב לאחר מכן פרש ממשרתו בקרן היסוד, ומאוחר יותר אף איבד את האמון בברית שלום, שבה ראה קבוצה שלא השכילה להיות אופוזיציה של ממש להנהגה הציונית, ולמעשה שימשה יותר ויותר כעלה תאנה שבאמצעותה כיסתה התנועה על תוקפנותה הקולוניאלית. ב-1934 עזב כהן את פלסטיין-ארץ ישראל ואת פעילותו הפוליטית בתנועה הציונית והשתלב באקדמיה האמריקנית, שם היה לאחת מהדמויות המייסדות של המחקר התיאורטי של הלאומיות. אף שהוסיף לדבוק בעמדתו הביקורתית כלפי התנועה הציונית, במערך הכוחות הבין-גושי שנוצר לאחר מלחמת העולם השנייה הוא אחז בעמדה פרו-אמריקנית מוצקה, שהייתה כרוכה בעיוורון כלפי המגמות האימפריאליסטיות שהובילה המדינה שהייתה לביתו החדש. זו גם הומחשה בניסוח מחדש של תפיסותיו על מושג הלאומיות, ניסוח בעל מעמד מכונן בחקר הלאומיות.

3 ניצן ליבוביץ, 'פילוסופיית הזמן של הוגו ברגמן: בין גאולה ל"ברית שלום"', בתוך: עדי גורדון (עורך), 'ברית שלום' והציונות הדו-לאומית: 'השאלה הערבית' כשאלה יהודית, ירושלים תשס"ט (להלן: גורדון [עורך], 'ברית שלום' והציונות הדו-לאומית), עמ' 149-167.

4 ר' ב', 'ממגילת השגיון (שרטוטים בשולי הקובץ)', שאיפותינו, כרך א, ד, תר"ץ, עמ' מא-מד.

5 רצבי, בין ציונות ליהדות, עמ' 144-145.

ספרו של עדי גורדון, *Toward Nationalism's End: An Intellectual Biography of Hans Kohn*, מבקש לעמוד על המתחים הללו במחשבתו הפוליטית של כהן. גורדון עוקב אחר התמורות שהתחוללו בהבנת הלאומיות של כהן ובהשלכות ההקשרים ההיסטוריים השונים על תמורות אלה. הוא מחבר בין הדיון בכהן כפעיל פוליטי בתנועות הדוֹלאומיות ובין הדיון בו כדמות דומיננטית בחקר הלאומיות. הדיון במחשבה הפוליטית של כהן משמש כמעין חוט שני שסביבו נכרכים ההקשרים השונים שחוללו את התמורות בהבנת הלאומיות: החל בפעילותו כחבר באגודה הציונית 'בר כוכבא' בפראג ההבסבורגית, דרך חוויותיו כשבוי מלחמה והיחשפותו לקולוניאליזם הרוסי בסמרקנד, ומאוחר יותר רושם המהפכה הבולשוויקית וכינונה של ברית המועצות, פעילותו הציונית בפלסטין-ארץ ישראל ועזיבתו אותה, ועד פעילותו בארצות הברית והזדהותו העמוקה עם נאט"ו והגוש המערבי בעת המלחמה הקרה. האחרונים נתפסו בעיניו כמימוש המובהק של הלאומיות הראויה כפי שהבין והמשיג אותה בתקופה זו.

הדיון בתנועות הדוֹלאומיות בפלסטין-ארץ ישראל נוטה בדרך כלל להתמקד באגודת ברית שלום ופחות בגלגולים המאוחרים יותר של העמדה הדוֹלאומית. כפי שתארה זאת חגית לבסקי, העניין המחקרי הנרחב בברית שלום נבע מכך ש'הכמיהה של האסכולה הציונית הממסדית לשלום עם ערביי ארץ-ישראל יצרה את הצורך בכיטויים כמו אלה של ברית שלום, כדי להמשיך ולקיים את הציונות הקונסטרוקטיבית, שבעצם מעשיה סתרה אותם [...]. היתה זו הדחקה אותנטית של ההכרה, כי הציונות עצמה היא-היא היוצרת את הקונפליקט עם הערבים, אף אם שלא ברצונה'.⁶ הפנייה ההיסטוריוגרפית לברית שלום ראתה בה חלק אינטגרלי מהתנועה הציונית, המאפשר לכאורה להצביע על הציונות כתנועה שהייתה מעוניינת בקיום יהודי-ערבי משותף, למרות מעשיה הקולוניאליים שעמדו בסתירה לשאיפה זו. במובן זה הפנייה אל הרגע ההיסטורי של תרפ"ט, המסמך כאמור את הפער שאין להתירו בין ברית שלום לעמדה שהובילה ההנהגה הציונית – וביתר שאת הפנייה אל כהן, שרגע זה הביא לנטישתו את התנועה הציונית מתוך הכרה ביסודותיה הקולוניאליים – מאפשרת לבחון את העמדה הדוֹלאומית כעמדה אופוזיציונית החושפת את אותה סתירה המגולמת בתמונת 'הושטת היד' הציונית לשלום.⁷

העיסוק ההיסטוריוגרפי בחברי האגודה נטה להתמקד בהגות הלאומית של מי שהוגדרו כ'חברי המעגל הרדיקלי' בברית שלום – כהן לצד גרשם שלום, רוברט ולטש, עקיבא ארנסט

6 חגית לבסקי, 'חידת חותמה של "ברית שלום" על הפולמוס הציוני בזמנה ולאחר זמנה', *הציונות*, יט (תשנ"ה), עמ' 181.

7 חיבורו של יוסף הלר, המתמקד בדמותו של יהודה לייב מאגנס ובאגודת איחוד, חורג אומנם מהגבולות הכרונולוגיים המסתמנים אצל לבסקי, אך למעשה מקשף היגיון דומה לזה שעליו היא מצביעה. יוסף הלר, 'מ'ברית שלום' ל'איחוד': יהודה לייב מאגנס והמאבק למדינה דוֹלאומית, ירושלים תשס"ד. ובדומה, דוד ברוק-גורודצקי, 'ימיהו בציון: דת ופוליטיקה בעולמו של יהודה לייב מאגנס, שדה בוקר תשע"ח.

סימון, הוגו ברגמן – תוך כדי הדגשת הרקע של ההגות הלאומית הניאורו־רומנטית הגרמנית, התפיסות המיסטיות והרציונליזם שכנגד שהתגבש ב'חוג פראג', וההוויה הפוליטית של יהודי פראג ההבסבורגית כעומדים בתווך בין צ'כים לגרמנים. אלה הועמדו מול קבוצה אחרת שכונתה 'אנשי היישוב' ונתפסה כקבוצה רדיקלית פחות ואף עוררה פחות עניין מחקרי: חיים מרגלית קלוורסקי, יצחק אפשטיין, יצחק רפאל מולכו ור' בנימין שנתפס כמי שהשתייך לקבוצה זו וגם כמי שאי אפשר למיינו בכירור לאף אחת מהקבוצות.⁸ הפנייה אל חברי המעגל הרדיקלי או חוג פראג הביאה לכך שברית שלום נבחנה בעיקר כמעין מסגרת צ'כית-גרמנית מובחנת שפעלה בתוך המסגרת הפוליטית המקומית בפלסטין-ארץ-ישראל המנדטורית.⁹ כך תיאר דימיטרי שומסקי את הציונות הדו־לאומית של חברי חוג פראג – ברגמן, ולטש וכהן – כניסיון 'לפתור בארץ-ישראל את הסכסוך הצ'כי-גרמני'. המהלך שמציע גורדון בספרו – המוצג כביוגרפיה אינטלקטואלית של כהן – שבמבט ראשון עשוי להיראות כמצומצם יותר, באשר הוא מתמקד ברמות אחת מתוך המעגל שנדון בחיבורים הקודמים, מאפשר דווקא את יצירת הזיקות בין ההקשר ההבסבורגי הרב־לאומי לפעילות הדו־לאומית בפלסטין-ארץ ישראל. חשוב מכך, הוא מצביע במישרין על הצורך לחבר בין הדיון על שאלת הלאומיות בהקשר ההבסבורגי ובין ההקשר הגלובלי של הדיון בקולוניאליזם ובהגות האנטי־קולוניאליטית שהתגבשה במזרח אסיה ובמזרח התיכון לאחר מלחמת העולם הראשונה, וברפרטואר הקולוניאלי-התיישבותי הציוני.¹⁰

גורדון עומד – בעקבות החיבורים שהוזכרו לעיל – על ההקשר ההבסבורגי, שהוא נקודת המוצא לעיסוקו של כהן בשאלת הלאומיות והציונות, שבה ראה אופק פוליטי המאפשר מוצא מן המגמות האסימילטריות שאפיינו את המעגל החברתי של משפחתו בפראג. כשותף לשיח האוריינטליסטי והניאורו־רומנטי העמיד כהן כנגד המגמות הללו את הפנייה אל המזרח כאפשרות להתחדשות חיוניותם של החיים היהודיים, אף ששלל את ראיית הטריטוריה כבסיס להתחדשות זו והצביע על הציונות כ'מולדתנו שברוח'. בשלב זה של הגותו נוסחה הלאומיות כשאלה רוחנית פנימית, כביטוי של אותנטיות ובאמצעות

8 אהרן קירר, 'לתולדותיה של "ברית שלום" בשנים 1925–1928', בתוך: יהודה באואר, משה דיוויס וישראל קולת (עורכים), פרקי מחקר בתולדות הציונות: מוגשים לישראל גולדשטיין בהגיעו לגבורות על ידי תלמידי המכון ליהדות זמננו, ירושלים תשל"ו, עמ' 234–239.

9 רצבי, בין ציונות ליהדות; דימיטרי שומסקי, בין פראג לירושלים: ציונות פראג ורעיון המדינה הדו־לאומית בארץ ישראל, ירושלים תש"ע; זוהר מאור, תורת סוד חדשה: רוחניות, יצירה ולאומיות ב'חוג פראג', ירושלים תש"ע; יפעת וייס, 'אתנר-לאומיות מרכז אירופית ודו־לאומיות ציונית', בתוך: גורדון (עורך), 'ברית שלום' והציונות הדו־לאומית, עמ' 43–66.

10 ההקשר של ביקורת הקולוניאליזם בכתביהם של חברי האגודה נדון במאמריהם של רז־קרקוצקין ומאור: אמנון רז־קרקוצקין, 'בין "ברית שלום" ובין בית המקדש: הדיאלקטיקה של גאולה ומשיחיות בעקבות גרשם שלום', תיאוריה וביקורת, 20 (2002), עמ' 87–112; זוהר מאור, 'בין אנטי־קולוניאליזם לפוסטקולוניאליזם: ביקורת הלאומיות והחילון של ברית שלום', שם, 30 (תשס"ז), עמ' 13–36; Zohar Maor, 'Hans Kohn and the Dialectics of Colonialism: Insights on Nationalism and Colonialism from Within', *Leo Baeck Institute Year Book*, 55, 1 (2010), pp. 255–271

מושגים דתיים שנותקו מהפרקסיס הדתי. לטענתו של גורדון, הבנה זו של הלאומיות עמדה בבסיס תובנותיו המאוחרות יותר של כהן כהיסטוריון על הבנייתה של הלאומיות. בשלב זה פונה גורדון לחוויית המלחמה הקונקרטית של כהן במלחמת העולם הראשונה בהיותו בשבי הרוסי. זו מתוארת כחווייה מכווננת מבחינת תפיסת הלאומיות של כהן, שמסגרת הדיון הקולוניאלי הייתה לרכיב מרכזי בה. גורדון מצביע על המפגש של כהן עם סמרקנד, שבה נחשף למסגרת היחסים הקולוניאלית בין המתיישבים הרוסים ובין תושביה המוסלמים של העיר – שהיהודים הבוכארים שאותם פגש חלקו עימם את אותו מרחב אורבני. מערכת יחסים זו הייתה שונה מזו שהכיר כהן בין הצ'כים לגרמנים בפראג. 'בסמרקנד', טוען גורדון, 'התבהר לכהן כי המסגרת הקולוניאלית מעניקה ללאומיות משמעות שונה לחלוטין' (עמ' 65). תובנה זו עמדה בבסיס ניתוחו את משמעות הפעילות הפוליטית של הציונות בפלסטין-ארץ ישראל, והיא שהובילה בסופו של דבר לעזיבתו את התנועה הציונית. הפנייה אל חוויית השבי של כהן במלחמת העולם הראשונה מצביעה על כך שאין די בהקשר ההבסבורגי כדי להסביר את העמדה הדו-לאומית האופוזיציונית; הצבתה של המסגרת הקולוניאלית הגלובלית והמפגש הישיר עם ההווייה הקולוניאלית כהקשר מרכזי נוסף חיוניים להבנתה.

גורדון מצביע גם על המהפכה הרוסית השנייה באוקטובר 1917, שתחת רישומה עמד כהן בתקופה ששהה במחנה השבויים קרסניה-רצ'קה הסמוך לעיר חברובסק, על הגבול הרוסי עם מנצ'וריה הסינית, כהקשר נוסף המבהיר את החשיבות של ביקורת הסדר הקולוניאלי הגלובלי למחשבת הלאומיות של כהן. החזון הגלובלי הסובייטי וביקורת הסדר האימפריאליסטי-קפיטליסטי הגלובלי של לנין, כמו גם הביקורת על הניכוס האמריקני של וילסון את עקרון ההגדרה העצמית הסובייטי, השפיעו אף הם על ההבנה של כהן שקיימת זיקה שאין להתירה בין לאומיות לקולוניאליזם, ועל הביקורת שמתח על דגם מדינת האום. לכן יש להבין את השימוש שלו בעברו כאזרח האימפריה ההבסבורגית הרב-לאומית כבסיס לביקורת הסדר הפוליטי של מדינות האום בתר מלחמת העולם הראשונה לא רק כנוסטלגיה ביקורתית, אלא כפנייה שיונקת מהאופן שבו התגבשה הבנתו את מושג הלאומיות בחוויית המלחמה עצמה. כנגד סדר פוליטי זה, ששיקף לשיטתו הבנה כוזבת של הלאומיות שיוצרת חפיפה בין לאומיות למדינה, הצביע כהן על הלאומיות כרעיון רוחני קוסמופוליטי. המדיניות הלאומית הסובייטית הביאה אותו לחשוב על כינון מסגרות פוליטיות שהן בעיקרן רב-לאומיות ואנטי-קולוניאליות.

בשלב זה של מחשבתו הפוליטית, שבו גמר אומר לא להשתקע שוב בפראג, עיר הולדתו שהפכה לכירתה של מדינת האום הצ'כוסלובקית – ובכך המחישה את קריסת האפשרות הפוליטית הרב-לאומית של עברה ההבסבורגי – החליט כהן להפוך את פלסטין-ארץ ישראל ליעדו. הוא החליט להיות שותף פעיל בתנועה הציונית בפלסטין-ארץ-ישראל בשלב שבו שלל בחריפות את אפשרות מימושה של לאומיות בתצורה הפוליטית של מדינת האום. זאת, ברגע שבו התנועה הציונית, בהישענותה על כוחו של השלטון המנדטורי, אימצה

את רפרטואר התפיסות והפרקטיקות של מדינת הלאום. בכך השתקפה בפעילות הציונית הזיקה ההדוקה בין קולוניאליזם ללאומיות – אותה זיקה שכהן ביקש להתיר. זה היה ההקשר להצטרפותו לכרית שלום, לביקורתו על השאיפה הציונית להשגתו של רוב לאומי באמצעות הכוח הקולוניאלי, ולשרטוטו של אופק פוליטי אלטרנטיבי דו-לאומי, שיושתת לא על חסות חיצונית מטעם חבר הלאומים, אלא על מסגרת פוליטית מבוזרת שבמסגרתה ייצרו ישויות אזוריות שונות שותפות פוליטית במסגרת מדינתית. בכך ביקש כהן להגן על האוטונומיה ועל זהותן האתנית של הקהילות הלאומיות בתוך המדינה. הפער בין עמדתו ובין המדיניות הציונית ההגמונית הובילה, כאמור לעיל, לעזיבתו את התנועה.

גם בהקשר זה מצביע גורדון על הזיקה שבין כהן הפעיל הפוליטי לכהן ההיסטוריון של הלאומיות. בשנים אלה פנה כהן לעיסוק בתנועות הלאומיות במזרח אסיה ובמזרח התיכון. הבסיס לדיון זה טמון, לשיטתו של גורדון, בהתרשמותו מן המסגרת הסובייטית, שבאה לידי ביטוי בחיבורו הגרמני מ-1923 על משמעותה וגורלה של המהפכה הבולשוויקית. בחיבור זה אימץ כהן את ההבנה הבולשוויקית שתנועה לאומית היא תנועה בורגנית המשרתת את תכליותיו של ההון. בשנים אלה הוא פנה אל ההגות האנטי-קולוניאלית ההודית ואל כתביו של רבינדראנת טאגור שבהם מצא ביטוי מובהק לביקורת על הלאומיות האירופית שנובעת במישורין מן ההיאחזות בעולם התרבותי ההודי כנקודת העוגן של הלאומיות, בדומה לתפיסת הלאומיות שביקש הוא עצמו להוביל.¹¹ זה היה גם הבסיס לעיסוקו בצמיחתן של התנועות הלאומיות במזרח התיכון, שבא לידי ביטוי בחיבורו העברי תולדות התנועה הלאומית הערבית (1926). בספר זה הוא הצביע על האופק הפוליטי החלופי למסגרת האירופית, שבא לידי ביטוי בהתגבשותן של תנועות אלה. הוא הדגיש את היבטי הלאומיות התרבותית הערבית ואת חשיבותה של השפה הערבית שקשרה בין השותפים בקהילה הלאומית. הוא העמיד את אלה כנגד השאיפות הלאומיות התורכיות שאפיינו את המגמות שהובילו התורכים הצעירים, שאיפות שהשווה לתהליכי הלאומיות באימפריה ההבסבורגית:

השאיפה המקננת בתוך תוכה של הלאומיות הפוליטית ליצור מדינות לאומיות חזקות, שאיפה זו לא נתנה את התורכים הצעירים למלא את תעודתם – כשם שמנעה זאת גם מהגרמנים באוסטריה – וע"י פוליטיקה דצנטרליסטית, המביאה בחשבון את הלאומיות התרבותית, להציל את המולדת, כדי שתוכל בהיותה מחודשת, מחוזקת ומאוחדת להקים חומת הגנה בצורה בפני השתערוטה של תאות הכבוש המערבית.¹²

בדברים אלה ניכרת העמדה הפוליטית הביקורתית של כהן על ההלאמה הצנטרליסטית של המסגרת האימפריאלית העות'מאנית שהובילו התורכים הצעירים. זו סיכלה לשיטתו את אפשרות התגבשותה של קהילה פוליטית עות'מאנית רב-לאומית על יסוד של דה-

11 הנס כהן, 'הלאומיות של אסיה', מעברות, ו, תרפ"א, עמ' 455-460.

12 הנ"ל, תולדות התנועה הלאומית הערבית, תל אביב תרפ"ו, עמ' 11.

צנטרליזציה. עמדות אלה אכן עמדו במוקד שאיפתן של קבוצות שיצאו כנגד המגמות הריכוזיות של השלטונות האימפריאליים. גורדון מנתח את דבריו של כהן בהקשר הזה דרך המושג שטבעה ג'ודי טסר־צ'ון־וּו (Tzu-Chun Wu), 'אוריינטליזם רדיקלי', וטוען כי למעשה בפנייתו אל התנועות הלאומיות המזרח־תיכוניות והמזרח־אסייתיות ביקש כהן לעצב מיתוס נגדי למיתוס הליברלי של מדינות הלאום שכנגדו יצא (עמ' 130-131). אין לטעון כמובן שכהן חף מאוריינטליזם; רפרוף קל בדפי חיבורו זה מצביע על כך בנקל. עם זאת הוא הצביע על הקשרים מזרח־תיכוניים קונקרטיים שבהם השתקף מודל אחר של קהילה פוליטית מזה של מדינת הלאום האירופית. כך ביחס לקריאה לדה־צנטרליזציה של האימפריה בשנים שקדמו לפרוץ מלחמת העולם הראשונה, וכך גם בנייתו את השאיפה הערבית לאיחודן של הארצות הערביות ובמקום המרכזי שהוא מייחס למרד הסורי הגדול כמרד לאומי אנטי־קולוניאלי, בהקשר הזה.¹³

המרד הסורי היה רגע מכונן להתמקמותה הפוליטית של התנועה הציונית במרחב, ולתהגבשותן של התפיסות הדו־לאומיות. התמיכה, לעיתים הבוטה, בעיתונות העברית במעשי הריכוז האלימים של השלטון הקולוניאלי הצרפתי במהלך המרד המחיש בהחלט כי התנועה הציונית עומדת לימינם של הכוחות הקולוניאליים. לעומת זאת עבור חלק מן הדמויות ב'ברית שלום' – כמו ר' בנימין ושמואל הוגו ברגמן – היו המרידות ביטוי לתביעה שהפנו עמי המזרח התיכון כלפי התנועה הציונית, להתייצב לימינם ולראות באחדותן של הארצות הערביות תנאי למימוש שאיפותיהם הלאומיות.¹⁴ לכן, יותר מניסיון לערוך רומנטיזציה של מזרח על־לאומי כנגד מערב מתנוון, יש כאן עירנות לתוכנן הפוליטי של ההתקוממויות האנטי־קולוניאליות במרחב, כחלק מרכזי בביקורת הציונות של כהן. לצד זאת המגבלה העיקרית של חיבורו של כהן נוגעת להבחנה החדה שהוא עורך בין הקולוניאליזם הצרפתי לזה האנגלי, שזכה אצלו למחמאות רבות על הדמוקרטיה שלו והישענותו על משא ומתן והסכמות הדדיות.¹⁵ זאת בעוד הפלסטינים ראו עצמם כחלק אינטגרלי מן המרד הסורי – כמו גם מן המרד שפרץ במהלך אותן שנים בריף במרוקו – וראו בו ביטוי להתנגדות רחבה יותר לשלטונות הקולוניאליים.

דרך הדגם של החיפוש אחר מיתוס נגדי מבקש גורדון לשרטט גם את דרכי התגבשותה המאוחרת של מחשבתו הלאומית של כהן, לאחר עזיבתו את התנועה הציונית והגירתו לארצות הברית. לשיטתו של גורדון התקיים דפוס חוזר אצל כהן: הביקורת החדה על הסדרים הפוליטיים בני זמנו הביאה אותו לחפש אחר מיתוס נגדי, חיפוש 'שהכשיל אותו פעם אחר פעם'. בכך מבקש גורדון להסביר את המגמות במחשבתו הלאומית של כהן

13 שם, עמ' 23-32.

14 Avi-ram Tzoref, 'Beyond the Boundaries of "The Land of the Deer": R. Binyamin between Jewish and Arab Geographies and the Critique of the Zionist-Colonial Connection', *Jerusalem Quarterly*, 82 (2020), pp. 135-139

15 כהן, תולדות התנועה הלאומית הערבית, עמ' 35-36.

בשנותיו בארצות הברית, מגמות שמתאפיינות בהתרפקות מחודשת על המסורת הפוליטית האנגלו-סקסית של הלאומיות, ובכמעט היעדר ביקורת ביחס להיבטים הקולוניאליים והדיכוי הגזעי האמריקני. אם בהיותו בפלסטין-ארץ ישראל גיבש כהן עמדה שזיהתה את ההקשרים הקולוניאליים של הציונות מתוך הבנה רחבה יותר של הזיקה שאין להתירה בין קולוניאליזם ללאומיות, הרי שעם עזיבת התנועה הציונית, כפי שמתאר זאת גורדון, 'לא רק חייו של כהן, אלא גם המוקד של מחקרו, עברו מערכה' (עמ' 128).

חלק זה של הספר משמש כביטוי נוסף לחשיבותה של הבחירה בציר הביוגרפי בהמחשת הצורך בבחינת הרעיון הדו-לאומי והתפתחותו לאחר שנות העשרים והשלושים. עיקר העיסוק ההיסטוריוגרפי בתנועות הדו-לאומיות איננו מופנה להתפתחויות המאוחרות שלהן. דפוס התפתחות אלה, שהתרחשו לאחר היחשפותו של הפער החריף בין העמדה הדו-לאומית ובין המדיניות הציונית, הם כבר ביטוי מובהק לעמדה האופוזיציונית המובהקת של התנועות שקמו לאחר התפרקותה של ברית שלום (קדמה-מזרחה, הליגה להתקרבות ושיתוף יהודי-ערבי, איחוד), ולכן אינם תורמים לדימוי של הושטת היד הציונית לשלום. כהן, כאמור, היה אחד מהמבטאים החריפים של העמדה האופוזיציונית לציונות, ולכן הדיון בתמורות שהתרחשו במחשבתו הלאומית לאחר המעבר לארצות הברית ולאור השואה, הקמת מדינת ישראל והנכבה הפלסטיונית, ועלייתו של הסדר הפוליטי הביין-גושי של המלחמה הקרה, הוא חיוני להבנת עמדתו הדו-לאומית, על הקשריה המקומיים והגלובליים.

גורדון מצביע על העמדה האנטי-אמריקנית שביטא כהן בשנות העשרים. כך למשל, במאמר **בהפועל הצעיר** הוא הצביע על הסכנה שחבר הלאומים יהפוך ל'מוסד קונטיננטלי במוקנה של התנועה הפן-אירופית ויהיה ע"י כך לערש מלחמות עתידיות' ועל ההכרח של המוסד להבין כי 'שאלת יחסן של המדינות הקולוניאליות לגזעים האחרים זאת היא השאלה העיקרית של העתיד הקרוב'. בהקשר זה הוא הביא לדוגמה את האיטי, אשר 'נמצאת תחת דיקטטורה צבאית של ארצות הברית (מיום שהמלחים של וילסון בשנת 1915 כבשוה בלי כל סבה חצונית)'.¹⁶ כנגד עמדה זו, ההגירה של כהן לארצות הברית – לסמית קולג' בנורתהמפטון, מסצ'וסטס – שאירעה במקביל להתבססותה של המפלגה הנאצית בגרמניה, הביאה למפנה ליברלי במחשבתו הלאומית ולשינוי כולל בהערכתו את מקומה של ארצות הברית. בהקשר הזה הפכה ארצות הברית לגילום המובהק של הליברליזם והדמוקרטיה שבא לידי ביטוי בלאומיות אזרחית שעומדת מול המסגרת שהתעצבה במרכז אירופה ובמיוחד בגרמניה, שהלאומיות שהתפתחה בה התאפיינה לשיטתו במרד אנטי-ליברלי ובהתנגדות למורשת המהפכה הצרפתית. עזיבתו של כהן את הציונות, טוען גורדון, המחיש את הכרתו שאין לאומיות שאיננה כרוכה במדינת לאום. גם מחשבתו כהיסטוריון של הלאומיות התאפיינה מכאן ואילך לא בביקורת על דגם מדינת הלאום, אלא ביצירת הבחנות בין דגמים שונים של מדינות לאום. בניגוד לבואו לפלסטין-ארץ-ישראל מתוך הכרה בפער שבין

עמדתו ביחס ללאומיות ובין זו שהובילה ההנהגה הציונית, ביטאה הגירתו לארצות הברית הזדהות עמוקה עם המקום שאליו היגר ושהפך לביתו, וראיתו את הליברליזם האמריקני כמעין תקווה אחרונה.

עליית הנאציזם, ובתוך כך הטרגדיה האישית של כהן – שאחיו פריץ ומשפחתו נותרו בפראג הכבושה – הציבו בפניו אתגר אינטלקטואלי שבמרכזו הניסיון לאפיין את תופעת הפאשיזם. בשנות השלושים הוא החל לאפיין את הפאשיזם – כשהוא מעמיד את ברית המועצות על אותו ציר – כדגם של לאומיות שעיקרו מגולם באנטי־אינדוידואליזם ובשלילת חירותו ואושרו של הפרט. בכך קשר כהן בין קפיטליזם, אינדוידואליזם ולאומיות ליברלית שאותם הציג כאלטרנטיבה לפאשיזם. כך הוא הבחין גם בין אימפריאליזם 'ליברלי' ישן לאימפריאליזם טוטליטרי חדש. חרות הניתוח הביקורתי של הסדר הליברלי שאפיינה את כתיבתו קודם לכן כמעט נעדרת מכתובתו בתקופה זו, שרואה גם בתהליך האסימילטורי של יהודים במרכז אירופה 'תולדה טבעית ומתקדמת של הליברליזם'. בהקשר זה היה שותף, לצד עמיתים נוספים שיצאו כנגד מדיניות החוץ המתבדלת של ארצות הברית, לניסוח המאבק בין הדמוקרטיה הליברלית למשטרים טוטליטריים במונחים תיאולוגיים, ניסוח שגורדון מציע לראות בו ביטוי מוקדם לשיח התיאולוגי על ארצות הברית כמנהיגה עולמית במלחמה הקרה.

הזדהות זו עם ארצות הברית באה לידי ביטוי בחיבורו המכונן של כהן *The Idea of Nationalism: A Study of its Origins and Background*, ובהבחנתו שהייתה למזוהה ביותר עם דמותו שנים לאחר מכן. הוא הבחין בין הלאומיות האזרחית שהתגבשה במערב אירופה ומצאה את ביטויה המובהק בארצות הברית, שהתאפיינה בהגנה על זכויות הפרט ובקוסמופוליטיות, ובין הלאומיות האתנית שהתגבשה במרכז אירופה ומזרחה כנגד ערכי המהפכה הצרפתית והתבססה על תרבות והיסטוריה משותפת. המסורת הפוליטית המערבית הפכה, לשיטתו, לציר ההיסטורי שמשמש כבסיס למימושה הראוי של הלאומיות כנגד הנאציזם, שבו ראה התפתחות אינהרנטית של רעיון הלאומיות האתנית. הלאומיות האזרחית סימנה בעיניו את האפשרות של קיום משותף מסדר גבוה יותר, שאותו זיהה בכינונה של פדרציה עולמית לאחר המלחמה, ואכן הוא חש קורת רוח רבה בעקבות הקמתו של ארגון האומות המאוחדות.

לאחר סיום מלחמת העולם השנייה הפך כהן לדמות מרכזית בזירה הפוליטית ובמחשבה הפוליטית האמריקנית של תקופת המלחמה הקרה. בהקשר זה הוא ראה את האוניברסליזציה של הסדר הליברלי כתכלית העיקרית של הגוש המערבי. בשנות הארבעים הוא שאף לשיתוף פעולה אמריקני-סובייטי, אך במהלך המלחמה הקרה הוא אימץ את מסגרת המאבק הבין-גושי. אימוץ זה בא לידי ביטוי בהעמידו את המורשת הפוליטית של הפאן-סלבויות, שהביאה לשיטתו את ברית המועצות לנקיטת מדיניות המכפיפה את המדינות הסלאביות בגוש המזרחי להגמוניה הרוסית, כנגד הלאומיות האמריקנית. לטענתו התאפיינה האחרונה בהיעדר כל צורות הקשר המאפיינות קבוצות לאומיות אחרות – שפה, תרבות, מוצא משותף, מולדת – ושהחיבור בין אזרחיה הושתת אך ורק על מסורת החירות האנגלית.

גורדון מצביע על הפער החרیف בין הניתוח החושף את הסתירות הפנימיות בין המדיניות הסובייטית המוצהרת וההגמוניה הרוסית הברורה בפועל ובין ההיעדר המוחלט של כל דיון ביקורתי על מושג ה'חירות' האמריקני. כהן איננו מתייחס להשמדתם של הילידים האמריקנים ולשאלת העבדות כסודות מרכזיים של דיכוי שאפשרו את ה'חירות' הלבנה. אומנם בשנותיו הראשונות בארצות הברית, כפי שמראה גורדון, כהן עוד הצביע על מקרי הליניץ' באפרו-אמריקנים כמקרים המלמדים על הדיכוי הגזעי המאפיין את הסדר הפוליטי האמריקני. עם זאת, הוא נותר לא מחויב למאבק האפרו-אמריקני בשנות פעילותה של התנועה לזכויות האזרח. בדומה לכך הוא יצא נגד תצורות של שימוש בכוח הקולוניאלי של הסדר הישן – דוגמת המשבר בתעלת סואץ – אך כל זאת בניסיון לשרטט את התנועות הלאומיות בעולם השלישי כגילום של אמריקניזציה.

עם זאת גורדון מראה שהזדהותו המוחלטת עם ארצות הברית לא גרמה לכהן לשנות את עמדתו הביקורתית על התנועה הציונית. הוא הוסיף להביע עמדה ביקורתית חריפה הן נגד הצעת החלוקה של פלסטין-ארץ ישראל הן נגד ההכרה העולמית במדינת ישראל כחברת ארגון האומות המאוחדות. כהן אף השקיע מאמצים בניסיון למנוע מהוועד היהודי-אמריקני לנקוט מדיניות פרו-ציונית ושיתוף פעולה בין הוועד ובין מדינת ישראל. לאחר שמאמצים אלה כשלו, הוא ביקש לפעול כאיש הוועד כדי להפעיל לחצים מטעם הקהילות היהודיות בארצות הברית לתבוע את שיבת הפליטים הפלסטינים לבתיהם.

מה המשמעות של הניתוח הפוליטי החד של כהן בהקשר הציוני וביחס לברית המועצות, לעומת רצף נקודות העיוורון המאפיין את ניתוחיו את הלאומיות האמריקנית? מה אפשר את אותו אמון מופרז שרחש למורשת הפוליטית של הליברליזם המערב אירופי? גורדון מציב בסופו של הספר את הדפוס החוזר של ביקורת הסדר הפוליטי ויצירת המיתוס הנגדי, ותולה בדפוס זה את התמורות במחשבתו הפוליטית של כהן במהלך 37 שנותיו בארצות הברית. עם זאת, וכפי שעולה גם מדבריו של גורדון לאורך הספר, עזיבתו את התנועה הציונית, ויותר מכך עזיבתו את פלסטין-ארץ ישראל הייתה לכהן רגע שטלטל את מחשבתו הלאומית. נראה שהמרחב השותת, שבו היה שותף פעיל לתהליך הקולוניזציה שהוא עצמו הבין את השלכותיו ואת האלימות שהוא מחולל, ושבו יצא בחריפות לביטולה של הברית הציונית-קולוניאלית ושלל את השאיפה להשגתו של רוב – היה המקום שבו התאפשרה המחשבה על לאומיות שאיננה תלויה במסגרת מדינת הלאום. נטישת המרחב שבו נמשכה ההתגוששות נגד מימושה הקולוניזטורי של הציונות, אל מרחב שנתפס כמוצא ממאמציו הכושלים של כהן, הביאה בסופו של דבר להזדהות יתרה עם המדינה שהייתה לביתו החדש של כהן.

את המהלך הזה של כהן אפשר להבין בעזרת התבוננות באחד מעמיתיו לברית שלום, ר' בנימין, שאף הוא עזב את ברית שלום ב-1931. ר' בנימין הוסיף להיות אחד מן הדמויות הפעילות בהתארגנויות הדו-לאומיות השונות לאחר ברית שלום, ובעקבות הנכבה הפלסטינית והקמת מדינת ישראל ייסד בשנת 1950 את כתב העת נר ששימש כביטאונה של אגודת

איחוד. בכתב העת הזה הוא תבע את שיבת הפליטים הפלסטינים ובו פרסמו מאמרים כמה מנציגיהם של הפליטים. בשנת 1952 הקים ר' בנימין את תנועת ירושלים לשלום האדם והעולם, שהתייחסה ישירות לסדר הפוליטי הגלובלי החדש שנוצר עקב המלחמה הקרה. במאמריו ובנאומיו הוא הצביע על מגמות מקבילות בברית המועצות ובארצות הברית המלמדות על החשש האמיתי מפני פריצתה של מלחמה עולמית חדשה, ולצד זאת גם על המגמה שהוביל ג'וואהרלל נהרו בהודו – המגמה שהביאה להתגבשותו של גוש המדינות הבלתי מזדהות – כניסיון חשוב, אף אם לא מספיק, למניעת מלחמה. התביעה לשיבת הפליטים – שביטאה את המשך הדבקות בעקרון הדוֹלאומיות כנגד המציאות החדשה של מדינת הלאום – באה לידי ביטוי גם בהתייצבות אחרת ביחס לסוגיה הגלובלית של המאבק הבינ־גושי, שהייתה כרוכה אף היא, כמו שאלת הלאומיות, בשאלת הקולוניאליזם.¹⁷ בעוד ישראל, שנהנתה בשנותיה הראשונות מתמיכה הן של ברית המועצות הן של ארצות הברית, 'התיישרה' ב־1950 במהלך מלחמת קוריאה עם המדיניות שהוביל הגוש המערבי – ובכך המשיכה את הברית הציונית־קולוניאלית מתקופת היישוב – הפנייה אל המגמות שהוביל נהרו ביטאה את המשך העירנות לקולות האנטי־קולוניאליים במרחב המזרח תיכוני והמזרח אסייתי, כחלק אינטגרלי של התודעה הדוֹלאומית.¹⁸

בריאיון שערך ראובן קמינר המנוח עם חדוה ישכר כשנה לפני מותו הוא הסביר את ההחלטה שקיבלו הוא ובת זוגו דפנה להישאר בישראל כהחלטה שנבעה ישירות מפעילותם הפוליטית: 'במקום שבו מגיעים לתודעה פוליטית מלאה, שם נעשים קומוניסטים, ושם נשארים לחיות ולעבוד'.¹⁹ דבריו של קמינר, שהיה דמות מרכזית בהתארגנויות השמאל העצמאי בישראל שביקשו להתנתק מההגמוניה הסובייטית בסוף שנות השישים, עשויים להאיר את המגמה ההפוכה אצל כהן. דומה שבפלסטין־ארץ ישראל הוא הגיע לאותה 'תודעה פוליטית מלאה' שבאה לידי ביטוי בהתנגדותו לברית הציונית־קולוניאלית ובתביעה למימושן של השאיפות הציוניות במסגרת פוליטית שאיננה מדינת לאום, וזאת מתוך הצבתה של התנגדות זו במסגרת ההתנגדות לסדר הפוליטי העולמי הכולל. עזיבת המקום שבו הגיעה תודעתו הפוליטית למלאות, ושהמאמצים שהשקיע כהן בתביעה לשיבת הפליטים מעידים על המקום המרכזי שהוסיף לתפוס בה – עשויה לשמש אף היא כנדבך בהכנת היעדרה של ביקורת על הסדר הפוליטי שהוביל הגוש המערבי במהלך המלחמה הקרה מכתביו המאוחרים של כהן.

17 ר' ב', 'התבונה להמניע מלחמת־עולם חדשה', בתוך: עלון הצעה לייסוד תנועה חדשה להמנעת מלחמת־עולם שלישית, ארכיון הציוני המרכזי A357\139; קריאה של תנועת ירושלים, ב' באדר תשי"ג, שם, A357\139.

18 Uri Bialer, *Between East and West: Israel's Foreign Policy Orientation 1948-1956*, Cambridge 1987; Jürgen Dinkel, *The Non-Aligned Movement: Genesis, Organization and Politics (1927- 1990)* (trans. by Alex Skinner), Leiden 2019.

19 חדוה ישכר, 'הקמינרים: החיים כתנועת התנגדות', בתוך: מתן קמינר ואחרים (עורכים), *השמאל העצמאי בישראל 1967-1993: אסופה לזכרו של נעם קמינר*, מבשרת ציון תש"פ, עמ' 223.

